

Іван ДЗЮБА, академік НАН України

ЩО МИ ЗНАЄМО ПРО САМИХ СЕБЕ? *

Для початку — один епізод з Франкового життєпису, 1895-й рік. Помер Михайло Петрович Драгоманов. На полі української культури не стало того, хто для всіх поступових, як тоді казали, або європейськи мислячих, як кажуть тепер, українців був інтелектуальним провідником. Агатангел Кримський пише Франкові листа: тепер він, Франко, має стати на місце Драгоманова. Франкові — 39 років. Він відповідає Кримському: «...Се не для мене. Нема у мене того, що визначало покійника — ані широкого знання, ані поглядів, ані сили характеру, бистрого зору. Я слабкий, нервний чоловік, спосібний іти в ряді, але ніколи не спосібний провадити».

Схожі самооцінки не раз проривалися у Франка. Це не була ані поза скромності, ані комплекс меншовартості. Це був жорстокий максималізм вимог до себе. І саме завдяки цьому Франко не лише заступив Драгоманова в місії інтелектуального провідника українства, а й став поряд із Шевченком одним із символів нації. Унаочнивши, персоналізувавши той вектор єднання: Галичина — Наддніпрянщина, Захід — Схід, який у нашій історії закарбовано від часів Данила Галицького.

І ось тут доводиться нагадати, що — хоч як це дико — в нашій пресі, з вуст деяких політиків і навіть держав-

них діячів, дедалі настирливіше лунають слогани про «галицькіє ценности, чуждые украинскому народу». Це, сказати б, ідеологічна підтримка отруйних обивательських стереотипів радянської доби про зловредних «западніков» і суцільних «бандер». Фактично маємо сьогодні не дуже приховане роздмухування «совкової» галичанофобії — як ударної форми українофобії.

Понад 60 років тому про це совкове зневажання галичан писав у своїх щоденниках Олександр Довженко, з гіркотою констатуєчи дрімуче незнання «радянськими» українцями своїх братів «за Збручем» і непоборний потяг до «єдинообразія» за чужим рецептом. Запис 30 червня 1945 року: «Об'єднались усі вкраїнські землі. Усі тепера будемо однакі. Не будемо вже польським бидлом, ні румунським, ні чесько-угорським. Не будемо зневажати галичан за те, що вони добріші і культурніші од нас. Галичани не будуть боятися нас за те, що ми великі і жорстокосерді «несамостояльні» люде, не європейські й не азійські (...) Узнаємо Закарпатську Україну, про яку у нас не було написано ні однієї книжечки, ні одного малюночка, ні однієї вісточки. Жили ми поруч тисячу літ, не сказавши один одному сло-

* Виступ на вечорі, присвяченому 150-й річниці від народження Івана Франка, в Національному театрі імені Івана Франка 19 січня 2007 року.

Іван Франко.
Ліногравюра
Адама
Крвавича.
1996

ва, ми принаймні «великі» українці. Одягнемо прекрасну Буковину, мальовничу слов'янську в церобкопівський бушлат землянистий».

А чи ж багато що змінилося в знанні українців один про одного — про самих себе? В повазі (неповазі!) до самотності кожного?

Тож, може, є сенс бодай коротко подивитися на деякі з «галицьких цінностей, чуждих українському народу», — як вони озвалися в образі Івана Франка.

І найперша з них — це усвідомлення цілісності українського народу, орієнтація на Наддніпрянську Україну, на Велику Україну, як згодом стали називати її галичани, тільки

в єднанні з якою уявлялося майбутнє національне визволення й здобуття власної держави. Для Франка весь великий терен від «Бескиду» до «Кавказу» вздовж Чорного моря («...труснеш Кавказ, вперешешся Бескидом, // Покотиш чорним морем гомін волі») — це і є простір духовного, культурного, а в майбутньому й політичного життя українського народу, як уявлялося Франкові.

А тим часом він усе робив для того, щоб створити єдине поле інтелектуальної напруги та культурної дії між Галичиною й Наддніпрянщиною. Він підтримував зв'язок з усіма відомими літераторами й дослідниками з «російської України», і це був не

тільки обмін ідеями, а й обговорення та залучення сил до конкретних проєктів, видань, публікацій, перекладів зі світових літератур тощо.

Франка розуміли, підтримували, з ним рахувалися й на нього покладали надії. А коли виникали якісь розбіжності в поглядах, Франко обстоював загальноукраїнський підхід — супроти провінційного галицького чи провінційного наддніпрянського. Так було, наприклад, коли Борис Грінченко опублікував у галицькій «Правді» (1891, № 8) під псевдонімом «Б. Чайченко» статтю «Галицькі вірші», в якій з позицій мовного пуриста гостро виступив проти «рутенизмів» у галицьких авторів. (Можна було б говорити про цілковиту аналогію з тими нападками на «галицизми», які чуємо на кожному кроці сьогодні, коли б не один суттєвий момент: Грінченко виступав як уболівальник української мови й знавець її наддніпрянської основи, а нинішні борці з «галицизмами» — здебільше мовні невігласи й недоброзичливіці українського слова). Франко, безумовно, знав, хто такий «добродій Чайченко», шанував його й обговорював з ним багато спільних українських справ, але тут опонував йому дуже гостро (в статті «Говоримо на вовка — скажімо й за вовка»)… Він не обмежився тим, що показав безпідставність занесення до «рутенизмів» так званих нібито «кованих» (тобто штучно створених) слів, які вже стали загальнолітературними: «людство», «дійство» тощо. Він висунув інший принцип творення й розвитку «одноставної літературної мови»: «...не гордий сектярський пуризм, а охота вчитися (виділено

Франком. — *І.Дз.*) своєї рідної мови, черпати її з усіх джерел доступних: з ліпших писателів українських і з уст рідного народу».

Минуло понад сто років, а ми й досі не спромоглися засвоїти цей принцип, якого дотримувався не сам лиш Франко і який намагалися вщепити в суспільну свідомість і чимало інших діячів нашої культури. І досі ми не навчилися радіти мовному багатству нашого народу, і досі найжачуємося проти кожного «незрозумілого» слова замість його зрозуміти, і досі підтакуємо борцям з «галицизмами», і досі не робимо практичних висновків з нібито вже трохи й усвідомленої тези про те, що українська мова — це не «києво-полтавський діалект», а величезне море, в якому злилися потоки з усіх українських земель — Полтавщини, Київщини, Слабожанщини, Полісся, Таврії, Поділля, Волині, Галичини, Буковини, Гуцуллі, Закарпаття. І справа суспільно-культурної потреби й естетичного смаку — черпати з цього моря живу воду для постійного збагачення, відшліфовування, розвитку загальнонаціональної літературної мови (яка і в самого Франка ще не була в усьому бездоганною).

Франко нагадує — і нам, поганим знавцям своєї історії, — що «перша всеукраїнська, дійсно національна література» (підкреслення його. — *І.Дз.*) «народилася і почала гарно розвиватися» після Люблінської унії 1569 року, і творили її видатні письменники — Герасим Смотрицький, Іван Вишенський, Кирило Ставровецький, Василь Суразький, Христофор Бронський, Захарія Копистен-

ський, Мелетій Смотрицький, Якуб Гаватович, Іоанікій Галятовський та інші, які «виходили хто з Червоної Русі, хто з Волині чи з Придніпрянщини, працювали і писали раз у Львові, потому у Вільні, Острозі, Луцьку, Києві і Чернігові, писали мовою, по-тодішньому, близькою до живої мови шляхти і заможного міщанства, мовою, зрозумілою по всіх усядах Русі України». Козацькі війни й наступні події розірвали цей зв'язок, каже Франко; особливо ж після того, як Галичина 1772 року перейшла під панування Австрії і була втягнена в «інший культурний круг», збільшилися різниці між нею і рештою України. Тим часом «народ з його мовою, звичаями і творчістю, не сходячи зі спільної української основи, все-таки проявляє багато відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися» (якби ж то міг передбачити Франко, як гніватимуться через сотню літ уже рідні й незалежні українські державці!). Проте, пояснює Франко, «ані знівечити, ані замазати тих відтінків не можна, та й чи треба? Адже ж се не жадне крадене добро, а здобутки дійової праці, котрі чомусь же народились і повинні вийти на пожиток цілості». Знов-таки: понад сто років минуло, а наше суспільство ніяк не може перейнятися таким глибоким розумінням діалектики регіоналізму й соборності, й тому у нас замість регінала-соборника то там, то там вискакують регінали-сепаратисти, які самозванно від імені народу проголошують, що йому «чужды галицкие ценности». Насамперед та, мабуть, яку ото сформулював Франко.

Ще одна «галицкая ценность», яку утвердив і заповів Франко, яку успадкувала значна частина інтелігенції Галичини і яку виборювали для себе українці «російської» України — за умов заблокованості своєї культури, — це жадоба пізнання світової культури, інтелектуальний голод, потреба відкрити своєму народові доступ до духовних скарбів Заходу і Сходу. Важко назвати літературу, до якої Франко не звертався б, перекладаючи, вивчаючи, популяризуючи. Те ж саме в Наддніпрянській Україні намагалося робити покоління Лесі Українки, відгукуючись на заклики Михайла Драгоманова, — хоч і в менших масштабах, за браком сил та умов. Це був імператив подолання провінційності як неминучого наслідку колоніального становища.

Водночас Франко багато зробив для популяризації в Галичині творчості кращих російських письменників, критикував тих, хто «змішував літературу з державою» і переносив на велику російську літературу гріхи російської держави; водночас у самій російській літературі відрізняв демократичний напрям від «катковщини». Власне, таке принципове розрізнення робили й українці Наддніпрянщини, що засвідчувало спільність потреб національного самоусвідомлення й зрілість патріотичної позиції.

Дуже актуальними є нині Франкові думки про слов'янство, слов'янофільство, слов'янську ідею. Послідовно й невтомно розкривав він фальш офіційного російського слов'янофільства, яке, на його проникливу думку, було покликане сприяти поширенню влади московської деспотії на всіх слов'ян. Водночас він проти-

ставляв цим політичним претензіям ідею культурної співпраці слов'ян, багато сил віддавав перекладам зі слов'янських мов, утвердженню гідного місця української мови серед інших слов'янських, дослідженню, перекладанню, популяризації фольклору й літературної творчості слов'янських народів. Коли чеський публіцист Адольф Черни розпочав видання журналу «Slovansky prhled» і звернувся до Франка з пропозицією про співпрацю, той порадив «... виключити політику, а обмежитися на науці і літературі, власне яко на одиницім ґрунті, котрий в'яже, а не розділює всі слов'янські народи».

Не менш актуально звучить сьогодні й думка, яку Франко висловив докторові Юліану Романчуку, редакторові часопису «Rutenische Rundschau», покликаного популяризувати українську справу в Європі: «Згадано глухо про власні ідеали українського народу — які вони? Чим вони інтересні для Європи? Для кого в Європі?» Принаймні на останні два Франкові запитання ми, здається, й досі не дали відповіді — взагалі й не задумувалися над цим. Хочеться в Європу — і баста!

Великий Франків авторитет у вченому й літературному світі, наслідок його титанічної праці, був незаперечний — і водночас постійно заперечуваний. Сам він пояснював колізії навколо себе цілком адекватно: «...Люди люблять ходити утертими дорогами і не люблять таких, що протоптують нові стежки». На різні претензії та причіпки з приводу політичних поглядів відповідав, що віддає перевагу національній ідентичності перед партійною: «Я чую себе насамперед русином, а потім радика-

лом». Однією з причин нескінченних політиканських та інших колотнеч серед українців — як галицьких, так і наддніпрянських — бачив у «центрифугальнім, не привичнім до дисципліни характері наших людей».

Або ще таке — до питання про «галицькі» й «загальноукраїнські цінності», про різницю чи схожість ментальностей. Коли Іван Франко кандидував на виборах до австрійського парламенту, хто виступив проти його кандидатури? Крім польських шовіністів? Українські газети «Галичанин» і «Діло», які, словами Франка, друкували про нього «підлу брехню». А хто перешкоджав доцентурі Франка у Львівському університеті? Крім польської влади й польських шовіністів? У листі до М. Драгоманова від 18 травня 1895 року Франко пише: «З моєю доцентурою діло не витанцювується та, мабуть, і зовсім не витанцюється. І Вахнянин, і Барвінський, і Колесса пускають проти мене всякі способи агітації, звісно, не речової, а особистої, щоб підтяти мені ноги». Так енциклопедист Франко і не удостоївся кафедри у рідному університеті. Пізніше кілька видатних українців стали професорами Львівського університету. «Маємо їх чотири, — пише Франко в листі до Бориса Грінченка від 20 листопада 1901 року: — Грушевський, Колесса, Студинський і Дністрианський. Представте ж собі, що між ними всіми дисгармонія. Не знаю, як воно й від чого, а між ними антагонізм, особливо між однофахівцями».

Шановне товариство, хто ж стане після цього зеперечувати, що всі ми — галичани, закарпатці, подоляни, волиняки, поліщуки, наддніпрянці, полтавці, слобожани, таврійці, «донецкие» — один український народ?!